

РАЗСЪЖДЕНИЯ ПО ПОВОД ЕДНА ИНТРИГУВАЩА КНИГА

В своя житейски път, човекът (и чрез него обществото) е създал и Царството Божие, и царството на парите. И докато духът на човека, светогледът, или по-точно познанията му за природата и за самия него са създали Царството Божие, то царството на парите той възпроизвежда със своето битие, със своя начин на живот. Но и двете божества - дали на духа (светогледа) или на битието (начина на живот), са дело на човека.

Обилна информация, съпроводена с научни доказателства (както за царството божие, така и за царството на парите), читателят на икономическа литература може да намери в излязлата тези месеци монография на известния български финансист проф. д-р ик. н. Велчо Стоянов.¹ Няма да скрия, че заглавието буди мигновен интерес. Тези, които ще прочетат книгата, ще се уверят, че съдържанието е още по интригуващо. То, както подсказва и заглавието, е изложено в два раздела - Царството Божие и пазара и царството на парите.

Първият раздел е разработен в шест точки, а вторият - в три глави. Целта на изследването, както сам сочи авторът, е да се види "как и защо Царството Божие се трансформира в царство на парите, какви са последиците от тази трансформация, къде е изходът ... и спасение ли е Новият световен ред" (с. 9).

"Царство Божие". Едва ли ще сбъркам, ако кажа, че за поколението българи, което се роди и живя през втората половина на XX век, то е непознато. Богословието като учение и църквата като практика не бяха препоръчвани да се знаят и още по-точно казано, бяха забранени. Ето защо, когато човек попаднеше в световните художествени галерии (Лувъра, Прада, Бритиш или който и да е друг музей) пред картини със сюжети от Библията (Стария и Новия завет), той изпитваше удовлетворение от нарисуваните образи, но не разбираше тяхното съдържание и ги подминаваше с усещането на празнота в своето образование и духовност. И сега все още е така, но поне за любознателните забранителна повеля няма. А за образованите икономисти поднесените знания за религии и създадените от тях божества в книгата на проф. В. Стоянов по обем не са малко и са удовлетворителни.

Както посочих, първият раздел е посветен на Царството Божие и по-точно на неговите земни измерения и проявления. Авторът е постъпил правилно, като е хвърлил бегъл поглед върху предхристиянската епоха, преди да ни запознае с нейната същност. Защото това е един период от близо четирипет, а според някои и 10 хилядолетия от историята на човечеството. В него се включват римската, гръцката, асирийско-вавилонската, китайската, индийската и еврейско-юдейската цивилизации. По тяхно време господстват различни

---

¹ Велчо Стоянов. От Царството Божие до Царството на парите. С.: Изд. "Галик", 2008, 440 с.

вярвания и учения, като се започне от езичеството, идолопоклонничеството и се стигне до конфуцианството. Успоредно с тях се зараждат и утвърждават юдаизмът в Близкия изток и будизмът в Индия, но вече по-скоро като религиозни учения.

Християнството идва няколко века по-късно с появата на Исус Христос. Неговият зародиш е посят в юдаизма - религията на евреите. Самият Исус Христос първоначално е изповядвал тази вяра, но впоследствие се отказва от нея, дори и от еврейското житие, и поставя началото на своето учение - християнството. Проф. В. Стоянов приема тезата, че юдаизмът дава началото и на другата голяма световна религия - исляма или мюсюлманството. Нещо повече, той потвърждава, че Йерусалим става "свещен град" на три религии - юдаизма, християнството и исляма, и че юдаизмът е майка на две дъщери - съвременните религии християнство и ислям. Не съм компетентен да се произнеса върху достоверността на това схващане, но историята не ни е дала кой знае колко примери на толкова голяма омраза между две "родни сестри", на каквато сме свидетели между християнството и мюсюлманството в днешния свят.

Това противоречие обаче не е цел нито на автора на книгата, нито на този, който споделя съдържанието ѝ с бъдещи читатели. Задачата е преди всичко да се види как религиите създават царствата божии и по-конкретно как християнството и мюсюлманството сътворяват своите богове, съответно Господа Бога и Аллах. И по-нататък какво е тяхното значение за духовния мир на човека и неговия начин на живот.

Царството Божие, или наричано още Небесното царство, като една цялостна теория е изградено в учението на Исус Христос и християнската религия. Малко по-късно, но почти успоредно, мюсюлманската религия и нейният пророк Мохамед също сътворява своето божествено величие - Аллах. Царствата божии и боговете в тях отделните религии изграждат почти по една и съща схема. Бог е един - там в небесата. Волята му властва над хората. Тяхното отношение към него, както пише авторът, е двойко - "почитание и преклонение, от една страна, и боязън и страх, от друга. Жертвоприношенията са израз както на едното, така и на другото, особено в древни времена" (с. 27).

● *"Почитание и преклонение"*. Бог е всичко. Волята му е безпрекословна. Хората на Земята трябва да я обитават по предписаните от него "божи заповеди". Каноните му се осъществяват от църквата. Там в небесата в Царството божие е изграден *и рай*, където Бог изпраща само тези, които са живели според разпоредените от него норми на поведение.

● *"Боязън и страх"*. Бог е благ, милостив и справедлив, но само за следовниците му и праведните. Към неправедните и греховните е строг, дори жесток. Нещо повече. За тях той е приготвил *ад*, противоположен по съдържание на *рая*. Страхът от Бога и възможността да се попадне в ада са важни духовни инструменти за спазване правилата на живота, наложени от него за земните жители. Освен ада в Небесното царство на Земята църквата прила-

гала и други форми за подчинение на простосмъртните пред Бога - *ордените, инквизицията, Божия съд, анатемите, отлъчванията, в т.ч. и изгарянията на клада.*

Като се абстрахираме от наказателните санкции, с които религиите и църквата са искали да наложат волята на Бога върху хората, остава положителната роля, която тези институции са играли за прогресивното развитие на човечеството. Всъщност божите заповеди са норми на поведение на хората помежду им, основани на справедливостта, че всички те са еднакви чеда пред Бога. "Прогресивно развитие" в смисъл, че са издигнали духовния свят на по-високо равнище, приемливо за всички и че се пледира за усъвършенстване на начина на живот.

Тъкмо в това отношение в книгата е поднесен много научен материал. Проф. Стоянов вижда в християнската идеология генезиса на множеството утопични теории за реформиране на човешкото общество, дори и на немалко на брой опити за тяхното практическо приложение. За тях се знае много и от-давна. Въпреки това поднесените знания са освежаващи на фона на църковните догми.

Изложението в това направление започва със св. Августин Блажени. На основата на разложението на Римската империя и на утвърдени вече доктрини за Небесното царство той прави опит да пренесе Царството Божие и на Земята. В неговата книга "За божия град" конкретно се говори за два града - небесния и земния, които взаимно се допълват, а оттук и за небесно и земно царство, които също се допълват. На Земята хората трябва да спазват морално-етичните норми на поведение, присъщи на Небесното царство, т.е. да живеят така, че да се готвят да попаднат в неговия рай. Постъпвайки по този начин, те всъщност изграждат и земното царство. Входната врата за утопичните идеи да се формира земният живот по подобие на този в Небесното царство е отворена.

Първи през нея минават ранните утописти Томас Мор със своята "Утопия" и Томазо Кампанела с неговия "Град на слънцето". До тях се нареждат по-късните утописти, наричани вече утопист-социалисти - Сен Симон, Робърт Оуен и Шарл Фурие. На път към нея се отправят и съвременните утописти, сред които най-широко е представен Ж. Атали с прочутите му "Братства" и Р. Нозик със своята "Анархия, държава, утопия". Всички те са обединени от идеята, че ако Бог е сътворил на небесата Царство Божие, защо ние, хората, да не изградим подобно царство и на Земята. Не се третира въпросът за величието, което ще властва в земното царство.

Интересна е позицията на проф. В. Стоянов по отношение на теоретичния марксизъм и практически реализирания социализъм през миналото столетие в Източния блок. Марксизма той нарича "утопична система, а реализирания социализъм - лъжлива надежда за Царство Божие на Земята". На въпроса дали е възможно те да се възродят в бъдеще, той отговаря по-скоро "да", отколкото "не", защото съвременният противоречив свят "с нарастваща

пропасть между все по-малко и по-богати и все повече и по-бедни" води до това (с. 117). Но този положителен отговор се свързва преди всичко с "облагородяването и социализирането в определена степен на "подивяващия" през последните десетилетия пазарен капитализъм, неговото хуманизиране, най-общо казано. В по-конкретен аспект си представяме някаква симбиоза между социалната доктрина на църквата и теорията и практиката на държавата на всеобщото благоденствие" (с. 118).

С представянето на Царството Божие и опитите то да бъде пренесено на Земята завършва първата част на този фундаментален труд. Какво представлява то, никой не е видял. Внушено ни е, че там има рай за праведните и ад за тези, които не са живели по Божиите закони на Земята. Що се отнася до опитите на утопистите да се построи Царство Божие на Земята (социализъм), живеещите в края на ХХ век видяха как то рухна на практика, а бъдещите поколения ще четат за него по книгите. Сега остава да видим какво царство на Земята в действителност гради човечеството. От заглавието на книгата знаем, че това е царството на парите. Но всесилието и всевластието, на което се дължи тяхното обожествяване, е пазарното стопанство. Затова авторът основателно започва следващото изложение в книгата с пазара.

Знае се, че в началния стадий от своето развитие, за да съществуват, хората са *събирали* всичко онова, което природата им дава наготово, както и другите живи същества. Те се отделят от останалия животински свят, когато сами започват да *произвеждат* необходимите им материални блага. Това е период, продължил векове наред. Всички авторитетни учени от различните отрасли на науката го наричат *натурално стопанство*.

На мястото на натуралното идва пазарното стопанство. Може би е по-точно първоначално то да бъде наречено "разменно", защото липсват ясно оформени пазари и индивидуалните производители се срещат помежду си, за да разменят излишните продукти на своя труд. Това е размяна на стока срещу стока. Няма го всеобщото разменно средство - парите. Те ще се появят след това, за да опосредстват размяната на стока срещу стока, и по-късно, когато трябва да се превърнат в повече пари (капитал), и най-накрая, когато тяхното самонарастване може да се осъществи и по чисто финансов път в отсъствие на стокова размяна. Всичко това става в резултат от настъпилото обществено разделение на труда и е обяснено много компетентно от проф. В. Стоянов.

Голямо доверие заслужава неговият анализ на размяната, а оттук и на пазара. Развитото пазарно стопанство се третира като синонимно понятие на капитализма и капиталистическия начин на производство. Пазарът е представен като място и техника за размяна на стоки, материални блага и услуги, от една страна, и като "функционална връзка и взаимодействие между двете крайни звена на възпроизводствения процес - производството и потреблението" (с. 150), от друга. В същото време пазарното стопанство се разглежда в два възможни модела - на свободно (либерално) и на регулирано (от държа-

вата) в кейнсиански стил и дух. В крайна сметка се стига до големия проблем за взаимодействието между свободния пазар и ролята на държавата. "Безспорно е едно - изтъква авторът - колкото пазарът и пазарното стопанство са по-свободни и защитени от опеката на държавата, толкова те са по-динамични и по-ефективни, но в същото време и по-аморални и по-антисоциални. И обратно, колкото пазарът и пазарното стопанство са подложени на по-силна регулация, толкова ще бъдат по-етични и социални, но по-малко динамични и ефективни" (с. 168).

Трудно е да не се съгласим с направената констатация. Като икономическа закономерност тя е вярна и научно доказана. Що се отнася до въпроса кой подход да бъде избран при управлението на икономиката - да се остави пазарът да господства над държавата или тя да властва над него, управляващите имат различни предпочитания. Обикновено десните избират първия, а левите - втория. Накрая, когато резултатите са вече налице, и едните, и другите разбират, че са сбъркали. Затова в наше време най-авторитетните политолози и икономисти не препоръчват държавата да остане "нощен пазач" на собствеността, а да регулира в разумни граници стихийно развиващото се пазарно стопанство.

Не съм изненадан, че авторът не е "защитил" или най-малкото, не се е присъединил към едно от двете направления - "пазарното" или "държавното". Още повече, осъзнавайки, че първото е съпроводено с много слабости и недостатъци, а второто "мирише на социализъм". Бих го упрекнул обаче за това, че е възприел "пазара" като "социален механизъм". Дори един от параграфите в тази глава е наречен "Пазарът - велик социален механизъм". Очевидно това е станало главно поради повърхностните внушения на управляващи и политолози, но не и на икономисти. Този възглед има продължение, защото авторът нарича по-нататък и парите социален механизъм.

"Пазарът" е преди всичко *икономически* механизъм. Той става социален, след като е изпълнил икономическата функция - размяната на стоките. Самата размяна на стока срещу стока и след това посредством парите е чисто икономическо явление, несъдържащо разпределителни елементи, които изпълват съдържанието на понятието "социален". Понятието "икономически" е по-широко, по-всеобхватно и включва най-напред производствени, разменни и едва след това разпределителни и преразпределителни отношения, които вече могат да се определят като социални. Затова е по-точно да говорим за пазара не само в частичния, но в по-широкия му обхват като икономически механизъм.

Пазарът и по-конкретно размяната на стоки между отделните производители поражда необходимостта от всеобщо разменно средство - парите. От скромен посредник на стоковото обръщение обаче те се превръщат във всевластен божествен идол на Земята. Но дали земното царство на парите прилича на небесното, на какви принципи е изградено и доколкото то отговаря на възжеланията на хората за справедливост и благоденствие както там, в

небесата. Отговор на тези въпроси се дава в третата глава, в която са изследвани разглежданите проблеми и която представлява сърцевината на книгата.

Парите - този феномен в историята на човечеството, не съдържат нищо мистериозно, поне при тяхното възникване. За разлика от Небесното царство - резултата на духа на човека и неговото въображение, произтичащо от непознаването на заобикалящата го природа, парите се появяват и развиват пред очите на хората. Ражда ги техният начин на живот, тяхното битие. За натуралното стопанство те са непознати, непонятни и най-важното – ненужни. Но с превръщането на материалните блага в стока, т.е. когато производителите започват да произвеждат за взаимно удовлетворяване на потребностите си, възникването на всеобщо разменно средство, което да улеснява размяната между тях, става абсолютна закономерност. И тъй като това всеобщо разменно средство първоначално също е стока (по-късно наречено пари), то появата и същността им за науката не е енигма и не съдържа нищо загадъчно. Тайнствено остава главно тяхното обожествяване.

Всичко това е добре изложено и аргументирано в книгата на проф. В. Стоянов. И още, в предпоследната глава, посветена на царството на парите, той дава панорамна картина на развитието на парите от древни времена до наши дни, тяхната същност и функции, видовете пари, организацията на паричното обръщение, т.е. видовете парични системи, теориите за парите и паричните системи в икономическата мисъл, за да се стигне до съвременните версии за електронни или информационни пари, а заедно с тях и до носталгията за златния стандарт, окачествени като закъснели опити за парична контрареволуция.

Няма никакво съмнение, че основен въпрос при разсъжденията за парите е разкриването на тяхната същност и функции. Обърканите размисли възникват при два пункта от еволюцията на парите до наши дни. *Първият*, когато пълноценните стокови (най-вече) златни пари са заменени с хартиени заместители без стойност, и *вторият*, когато хората започват да разменят срещу пари не само продуктите на своя труд (стоките), но и всякакви други дейности, които нямат материален характер. А в наше време е общоприето схващането, че “всяка човешка дейност може да бъде въввлечена в пазарните отношения”.²

Въпросите, които възникват и на двата кръстопътя, са повече от коварни и трудни за отговор: как е възможно да се разменя нещо (стоката) с определена стойност срещу книжна банкнота, която е лишена от стойност; как с тях се купуват и неща без материално битие като власт, слава, съвест, духовна наслада и други човешки удоволствия. *Тъкмо тук, когато тези книжни банкноти стават необменяеми срещу злато или други реални ценности и настъпва тяхното инфлационно обезценяване, обикновеният чо-*

² Харви, Д. Краткая история неолиберализма (пер. с англ.). Москва, 2007.

век извиква "и царят на пазарното стопанство – парите, е гол." С други думи, книжните заместители, т.е. парите, лишени от стойност, за да бъдат "царе" в пазарното стопанство, винаги трябва да бъдат облечени. Е, "премяната" невинаги може да е златна, но може да бъде премяна, макар и стокова. Без нея "царят" наистина ще бъде гол.

Функциите на парите и видовете пари проф. В. Стоянов изследва в исторически аспект. При определяне броя на функциите и съдържанието им той следва класиците. Но, повлиян по-скоро от настоящето, отколкото от миналото, проф. Стоянов осъвременява названията на някои от тях. Така познатата функция на парите мярка на стойността или на ценностите е наречена "сметна или разчетна единица", а функцията световни пари - "средство за пространствено пренасяне на веществени капитали и материално богатство" (с. 284). Що се отнася до видовете пари, те са поднесени в следния ред: стокови; златни (или сребърни); банкноти; кредитни или дългови; книжни; хибрид между съвременни банкноти и книжни пари; електронни; регионални и глобални пари. *Ерудитите в тази материя веднага ще запитат: защо банкнотите се представят като отделен от кредитните вид пари, защо регионалните и глобалните пари са самостоятелни, когато те са един от изброените видове пари, и най-после, ако електронните пари са вид пари, то защо към тях не са прибавени и интернет пари, тъй като това са записвания без материално битие.*

Паричните системи също са представени на читателя в историческа последователност. Авторът правилно твърди, че "успоредно с еволюцията на парите е налице и еволюция на паричната система" (с. 330). Той излага тези системи в следния ред: монетна парична система, разделяща се на монеталическа и биметалическа; монетно-банкнотна, когато банкнотите като заместители на монетите в обръщение са били обменяни срещу злато; монетно-банкнотна-книжна парична система; книжно-декретна парична система, която според него има тенденция да се трансформира в информационно-електронна.

Не е трудно да се открие, че тук се прилага, общо взето, класически подход и предложените промени се свеждат до названия и допълнения от технологичен характер, които едва ли са подходящи и е малко вероятно да се приемат. Например металическата парична система е наречена монетна, книжно-декретна парична система в чистия ѝ вид без кредитни пари (банкноти) не съществува, а при твърдението за нейната трансформация в информационно-електронна е смесено понятието "парична система" с технологията на разплащанията и записванията по банковите сметки.

Познатите на специалистите множество теории за парите са експозирани по реда на тяхното възникване, а именно: металическа теория за парите; теория за парите като техническо средство за обръщение; номиналистическа теория в трите си варианта – теория за идеалната сметна единица, държавната теория и функционалната теория; количествена теория за пари-

те; теория за трудовите пари и трудовата теория за стойността и парите. От своя страна авторът прави опит да обедини всички тези теории за парите в две основни групи: стоково-стойностни и функционално-количествени. Ще прибавя, че при оценката на този опит читателят няма да намери място на номиналистическата теория и най-вече на държавната теория за парите в обхвата на посочените две направления.

Последната глава има за предмет на изследване "новия световен ред на Земята". Проф. Стоянов го вижда като следствие от развитието на пазара, на парите и на техния "брак с политиката". Той добре осъзнава, че "царството на парите е една метафора, която изразява всесилие и всевластие, аналогично като на Бог", (с. 422) и че тук, на Земята трябва да се появи нещо ново - видимо за хората. Обективните процеси, произтичащи от развитието на пазара, парите и политиката във втората половина на XX, век водят до централизация на производителните сили и до глобализация на света. В духовната сфера се заговори за социално пазарно стопанство, за социална държава, за народен капитализъм, за демократичен социализъм, за конвергенция между социализма и капитализма и т.н. Представителите на религиозните общности пледират за държава на всеобщото благоденствие. Християнските водачи дори поднесоха версията, че Спасителят ще дойде отново и ще изгради мечтаното Божие царство на Земята. Съвременните утописти също лансираха своите идеи. Не останаха назад и политическите лидери. През 90-те години на миналото столетие бившият американски президент Джорж Буш-старши обяви началото на "Новия световен ред". Глашатаите на тази инициатива се надпреварват да доказват необходимостта от единно пазарно стопанство, единна валута, единно правителство, единна банка, дори от единна армия и религия. И всичко това е подчинено на всесилието и всевластието на парите.

На човека е присъщо да гледа напред, в следващите дни и години. За разлика от другите представители на животинския свят той винаги се е взирал в бъдещето и непрекъснато е чертаел стратегии за едно по-добро и по-съвършено общество. Без цар, както направиха демократичните държави, или отново с "царя" на пазарното стопанство - парите. И ако алегорията трябва да бъде доведена докрай, ще добавим: този земен цар, попаднал в Царството небесно, къде ще бъде изпратен - в рая или в ада.

...Впрочем, да оставим читателите сами да разгърнат тази компетентно написана от проф. В. Стоянов книга за Царството Божие и царството на парите.

Проф. д-р Делчо Порязов